

Вісник Асоціації кримінального права України, 2016, № 2(7)

КРИМІНОГЕННА СИТУАЦІЯ – інтегрована, змінювана сукупність характерних матеріальних, психологічних, інформаційних та інших факторів, яка сформувалась на момент вчинення злочину і яка обумовлює прийняття відповідних рішень і вибір способу дій суб'єктів. Вона обумовлює своєрідність механізму злочинної поведінки через те, що акумулює різні за обсягом та джерелами походження інформаційні потоки.

Злочин – це складний операційний процес, що відбувається в конкретних часових і просторових рамках і в певних умовах оточуючого середовища. Зазначені обставини (час, місце, зовнішнє середовище, знаряддя і засоби) взаємозалежні одна від одної об'єктивними і суб'єктивними факторами, що постійно змінюються і безпосередньо впливають на поведінку осіб, потенційно здатних вступити у кримінальний конфлікт. Обстановка, яка супроводжує потенційний кримінальний конфлікт, одержала назву **К. с.**

Ситуаційний аналіз міцно посів місце як у методології кримінології, так і в окремих кримінологічних теоріях. Проте, існують проблеми у встановленні змісту і сутності криміногенної ситуації. Дотепер дискусійними залишаються питання щодо наявності в ній суб'єктивних чинників, природу складових елементів, особливості впливу різних факторів тощо. Неприпустимо визнавати будь-яке з існуючих пояснень правильним, адже процес освоєння знань про цей феномен продовжується, а справжній її зміст визначатиметься на основі врахування різних, іноді суперечливих концептуальних положень та висновків.

К. с. відіграє певну роль як детермінаційний елемент у механізмі злочину й іноді ця роль може бути вирішальною. Однак не може існувати випадків, коли б дія суб'єктивного фактора в механізмі злочину була повністю виключена. Суб'єктивне ставлення як рушійний, спонукальний елемент присутній завжди. Взаємодії ситуації і особи може й не бути, якщо все вирішує особа внаслідок реалізації своїх негативних якостей. Так само не може бути детермінації злочину тільки за рахунок прояву **К. с.**, оскільки ситуація зав-

жди опосередковується особою. В іншому випадку немає вини суб'єкта, бо ситуація не надає йому можливості вибору.

Законодавцем обставини, що формують **К. с.**, можуть визначатись як такі, що пом'якшують кримінальну відповідальність або взагалі виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння. Так, згідно з ч. 1 ст. 40 КК України вчинення злочину через збіг тяжких особистих або через сімейні обставини, під впливом погрози чи примусу або через матеріальну залежність, у стані сильного душевного хвилювання, що викликане неправомірними діями потерпілого, при захисті від суспільно небезпечного посягання, хоча і з перевищенням меж необхідної оборони визнаються обставинами, що пом'якшують кримінальну відповідальність. Вчинення діяння, що містить ознаки злочину, особою, що перебувала у стані необхідної оборони чи крайньої необхідності (статті 15, 16 КК України) або діяла під впливом непереборної сили, є підставами, що виключають суспільну небезпечність або протиправність такого діяння. У перелічених ситуаціях блокується чи обмежується можливість обрання способу дії.

Визначаючи сутність та зміст **К. с.**, варто виокремлювати в ній об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на її формування.

До об'єктивних факторів відносяться:

– наявність і характер інформації, яка є у розпорядженні учасників потенційного кримінального конфлікту, що залежить від механізму їх дій та умов їх відображення у навколишньому середовищі;

– інтенсивність процесів трансформації навколишнього середовища і сила факторів, що впливають на ці процеси;

– наявність у даний момент у розпорядженні учасників потенційного кримінального конфлікту необхідних сил, засобів, часу і можливостей їх використання оптимальним чином;

– існуюча в даний момент кримінально-правова оцінка події.

До суб'єктивних факторів слід віднести:

- психологічний стан осіб – учасників потенційного кримінального конфлікту, рівень їх знань і вмінь, практичний досвід;
- здатність осіб приймати і реалізовувати рішення в екстремальних умовах;
- протидія розгортанню потенційного кримінального конфлікту з боку його учасників або інших осіб;
- їх зусилля, спрямовані на зміну криміногенної ситуації у сприятливому для них напрямку;
- наслідки помилкових дій учасників потенційного кримінального конфлікту;
- непередбачені дії учасників потенційного кримінального конфлікту.

З урахуванням цього можна виділити чотири групи елементів (компонентів) **К. с.**: компоненти психологічного характеру; компоненти інформаційного характеру; компоненти правового характеру; компоненти матеріального характеру.

Знання структури і змісту **К. с.** є, безсумнівно, корисними з точки зору упорядкування і організації відомостей про неї. Для з'ясування їх змісту істотне значення має відповідь на запитання: які за характером умови (обставини, фактори) слід розглядати як компоненти **К. с.**? Відповіддю на це запитання може бути те, що **К. с.** утворюють тільки ті умови (обставини, фактори), які впливають на індивідуальну злочинну поведінку.

Щоб точніше усвідомити природу **К. с.** та її відмінність від суміжних явищ, необхідно визначити її рамки, тобто її зовнішні межі у просторі й у часі.

Просторові межі **К. с.** визначаються територією, на якій діє криміногенний фактор. Ця територія може бути мінімальною за обсягом (наприклад, межі житлової площі) або масштабу регіону, країни, материка. У зв'язку з цим **К. с.** може бути охарактеризована як локальна на протигагу інтер локальній, що характеризується значним масштабом охоплених територій, що спричиняє відтворення основних детермінантів злочинної поведінки.

Часові межі – це тривалість **К. с.**, її початок та завершення. Від того, чи вважати криміногенний фактор триваючим або таким, дія якого вже закінчилась, залежить, зокрема, юридична оцінка дій учасників потенційного кримінального конфлікту у той або інший момент часу. Це важливо також для того, щоб правильно оцінити роль **К. с.** у механізмі злочинної поведінки.

Початок **К. с.** може бути пов'язаний із сукупністю наступних факторів:

- криміногенний фактор розпочав дії, спрямовані на обмеження прав і законних інтересів певного кола суб'єктів;
- суб'єкт, на права і суб'єктивні інтереси якого посягає криміногенний фактор, усвідомлює неможливість їх реалізації у правовий спосіб;
- суб'єкт відкрито виражає свою незгоду з цією ситуацією і намагається в тій або іншій формі чинити протидію.

Завершення **К. с.** в тій чи іншій мірі пов'язане із наступними обставинами, коли криміногенний фактор спричиняє кримінальний конфлікт:

- завершення конфлікту з ініціативи суб'єкта, який його розпочав (при цьому конфлікт може бути припинений як у випадку заволодіння предметом конфлікту, так і у випадку односторонньої відмови від цього);
- завершення конфлікту внаслідок знищення предмета, якого жадав ініціатор конфлікту, або знищення однією зі сторін конфлікту;
- припинення конфлікту в результаті застосування норми права;
- завершення конфлікту як результат його загасання. При цьому слід мати на увазі, що загасання кримінального конфлікту не означає **К. с.** При виникненні сприятливих обставин, кримінальний конфлікт може поновитись.

Криміногенні ситуації класифікують за різними підставами. *За джерелом походження криміногенні ситуації* можуть бути такими, що створені: внаслідок дій злочинця; за волею інших осіб; внаслідок дії природних і техногенних факторів (пожежі, аварії, катастрофи, повінь тощо); ситуації змішаного походження – такі, що виникли через поведінку людей, дію природних і техногенних факторів. *За змістом криміногенні ситуації* поділяються на

проблемні, конфліктні та ін. *За характером впливу на діючу особу* розрізняють такі криміногенні ситуації: екстремальні; провокуючі; сприятливі; перешкоджаючі; нейтральні.

О. М. Литвинов